

РЕФЕРАТИ

УДК 323.1(498)(=161.2)«1918/1941»(049.32)

ББК 63.3(4РУМ9=Укр)61

Ігор Піддубний

«Hrenciuc Daniel. Provocările vecinătății: Ucrainenii Bucovineni în Regatul României Mari (1918-1940). Contribuții» («Гренчук Даніель. Виклики сусідства: Буковинські українці в королівстві Великої Румунії (1918-1940). Внески»)

(Закінчення. Початок див. у попередньому випуску)

Матеріал глави XVII «Дипломатичні відносини України та королівства Великої Румунії у міжвоєнний період (1919-1939)» можна назвати таким, що доповнює попередню главу. Щоправда, автор розпочинає главу з питання встановлення дипломатичних відносин УНР з Румунією і посилається одразу на місію К.Мацієвича. Хоча цей український дипломат дійсно тривалий час з 1919 по 1923 р. представляв в Румунії інтереси УНР він не був першим, кого український уряд відряджав до Румунії. Проте не всі дипломатичні місії змогли знайти спільну мову з румунським урядом. Для прикладу варто привести місію Г.Гасенка, який намагався захищати населення Хотинського повіту, що спричинило відповідне ставлення до нього з боку румунського уряду і зробило неможливим встановлення відносин між двома країнами. Також в цій главі знайшло місце коротке відображення створення та функціонування УНР і ЗУНР. Хоча, даючи такий огляд автор робить деякі помилки, встановлюючи час появи УСРР на 13 березня 1918 р., тоді як це було здійснено 25 грудня 1917 р. Також

© Піддубний І., 2015

Піддубний Ігор Андрійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

відображено в загальному і події радянсько-польської війни, завершення якої у 1920 р. автор співвідносить із заснуванням УСРР, як складової СРСР (автор не зауважив, що СРСР був створений лише 30 грудня 1922 р., тоді як у 1920 р. уряд УСРР підписав союзний договір з урядом РСФРР). Зауваження слід зробити автору і стосовно нот травня 1919 р. Автор згадує про ноту спільну урядів радянського та українського від 1 травня 1919 р., хоча насправді це була нота Радянської Росії та Радянської України. Те ж стосується і ноти уряду УСРР від 2 травня 1919 р., оскільки позиція автора виглядає таким чином, нібито уряд УНР вступив в союз з Радянською Росією. Не оминув увагою Д.Гренчук і питань переговорів радянського російського уряду з румунським. Автор вказує на факт перебування на території Румунії у міжвоєнний період колишніх діячів української місії, але забуває про те, що шеф місії К.Мацієвич виїхав з Румунії до Чехо-Словацької Республіки, тоді як С.Дельвіг та Д.Майер-Михальський залишилися в країні. Останній навіть брав участь у діяльності парламенту від імені українців Румунії. Приводить автор приклади поступок уряду Румунії в плані прийняття на власній території політичних емігрантів з України, військовослужбовців інтернованих підрозділів, зокрема підрозділу Г.Порохівського. Проте варто відзначити, що саме першою половиною 20-х років ХХ ст. і обмежуються українсько-румунські відносини. В подальшому ці відносини будувалися через Наркомат закордонних справ СРСР. Хоча у березні 1939 р. Румунія прихистила та надала допомогу частині втікачів з Закарпаття, які перейшли в Румунію, рятуючись від переслідувань угорців. Та все ж розділ завершується докором на адресу сучасної України. Автор, зокрема, пише, що «румуні та українці зазнали багато від дій Радянського Союзу, але у сучасності, більш менш парадоксально, українська держава з успіхом користується територією отриманою внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа». Та тут, на жаль, Д.Гренчук робить помилку, адже територія сучасної України сформувалася остаточно не внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа, а повоєнних договорів, зокрема Паризького мирного договору 1947 р.

Главу XVIII **«Приєднання Буковини до королівства Румунії: етноконфесійні реалії та центральноєвропейська ментальність»** Д.Гренчук розпочинає з констатації факту, що «об'єднання Буковини з Румунським королівством матеріалізувало ідеал для буковинського румунства в його сукупності». Власне важливою подією для зміни ситуації в Європі під час війни автор вважає вступ у неї США, а проголошення «14 пунктів» В.Вільсона засобом, що змінив європейську стратегію щодо Австро-Угорської монархії. В плані приєднання Буковини до Румунії автором відзначено відсутність тих радикальних настроїв, які були притаманні лідерам у Трансільванії і події розвивалися від бачення спершу створення автономної держави під скіпетром Габсбургів до пізнішого об'єднання з Румунією. Щоправда, Д.Гренчук звертає увагу на багатоваріантність у вирішенні майбутнього Буковини та зауважує наявність конфлікту між І.Ністором і його групою «гласистів» (від газети «*Glasul Bucovinei*») та прихильниками Я.Флондора. Об'єднання Буковини з Румунією трактується як «національна революція». Це здійснилося на тлі того, що на час її втілення румуни виступали на Буковині меншістю проти сукупності мешканців інших національностей, а у місті це було домінування німців, євреїв, поляків, тоді як у складі королівської Румунії число румунів на Буковині зросло до 58,6%. Стосовно настроїв населення краю автор звертає увагу на цитату з роботи проф. Ш.Пурічі, в якій відзначено ставлення єврейства Буковини до можливих проблем з громадянством в Румунії та заходи Я.Флондора в плані забезпечення охорони прав не-румунів. Власне це і породило конфлікт між двома політичними лідерами. Щоправда, своєрідний конфлікт виник на підставі відчутної різниці між буковинцями та «регатниками» у плані дій на політичній арені та у повсякденному житті. Загалом це була слабка спроба зберегти широку автономію для Буковини у складі Румунії, проти чого, зокрема, і виступав І.Ністор. Проблеми виникли навіть тоді, коли намагалися запровадити в дію закон про громади, яким фінансове питання в громадах передавалося з рук їх голів до перцепторів. Загалом, автор зазначає, що «інтеграція Буковини в королівство Румунію представляє один з найбільших викликів (провокацій? – І.П.), які поставили перед складним випробуванням, одразу ж після Великого Об'єднання, вміння румунських правителів».

Проте в цілому світ Буковини змінювався: православна церква стала церквою державною, а іногородців перетворювали у румунських громадян, що робило відповідним їх ставлення до румунської адміністрації. Та при цьому помітну роль відіграв І.Ністор, яким був прихильником централізації влади, що намагалися здійснювати урядовці від Націонал-ліберальної партії, адже саме вони намагалися прискорити процес інтеграції Буковини в склад Румунії, реалізуючи при цьому програму швидкої румунізації Буковини. Фактично з 1919 р. всі звернення до офіційної влади мали робитися виключно румунською мовою. Це, зокрема, створило проблеми не лише для значної частини населення, але й для службовців – не-румунів. Відповідною була і реакція представників національних меншин, яка відображалася також і в пресі німецькій та єврейській німецькомовній. Заходи румунської влади в реалізації власної постанови полягали в організації літніх курсів румунської мови, що проводилися в Кимпулунзі Молдовському, Кимполунзі Мусчел, Яссах, Бухаресті, Брашові, Дева, Бирладі. Справедливим є зауваження автора, що багатьох вчителів – не-румунів відправляли до шкіл на території Старого королівства чи на півдні Буковини. Заходи українців у плані збереження власної культури вбачалися нічим іншим як загрозою навіть на майбутнє. Підсумовуючи дану главу автор робить висновки, що конфлікт між Я.Флондором та І.Ністором мали причиною різні погляди на способи інтегрування Буковини до складу Великої Румунії і в цьому конфлікті І.Ністор по суті виграв за допомогою уряду, що почасти було здійснено ним в якості глави Демократичної партії об'єднання, яка ним була включена до складу Націонал-ліберальної партії. Останнє перетворило І.Ністора на главу організації НЛП повіту Радівці та відомого політика міжвоєнного періоду.

Небагато слів відвів автор проблемі чисельності українського населення на Буковині у главі XIX **«Буковинські українці: статистика та демографія»**. Стосовно зміни в чисельності українців на Буковині міжвоєнного періоду автор пише, що її причиною була еміграція з Буковини до Канади та США, хоча емігрували також і до країн Південної Америки. Крім того, гуцулів у цей період записували окремою рубрикою. Д.Гренчук подає різні цифри, які фігурували в ряді випадків стосовно

чисельності українського населення Буковини. разом з цим автор проводить порівняння між переписами 1910 та 1930 рр. вказуючи при цьому, що число осіб, що розмовляли румунською мовою зросло у цей проміжок часу з 34,4 до 41,1%, тоді як число тих, що вживали українську в якості розмовної впало на 5,9%. Відповідно відбувалося зменшення числа українців та зростання чисельності румунів. У відповідності до даних перепису приведено також дані по чисельності українського населення на Буковині за повітами та волостями. Різниця у даних переписів автором пояснюється різницею у критеріях переписів 1910 та 1930 рр., а також еміграцією українців (слід відзначити, що від'їзд румунів з Буковини також мав місце у цей період) та політикою румунської адміністрації. Однак автор не вказав на підготовку до перепису, спроби його проведення, форми в яких проводився перепис та реакцію на нього українського населення. Зокрема, доцільно тут було б показати всі події пов'язані з переписом населення на Буковині у 1927 р., адже ряд публікацій у газетах та виступів українських депутатів і сенаторів з приводу форм проведення та зловживань влади тоді мали місце, але на цей факт автор чомусь не побажав звернути уваги.

Серед проблем Старого королівства та і Буковини для селянського населення важливою була проблема земельної власності (*«Глава XX. Аграрна реформа на Буковині»*). Як відомо перед I Світовою війною в самій Румунії піднімалося питання про проведення аграрної реформи, але до нього повернулися лише після війни, коли стало можливим задіяти в рамках аграрної реформи і земельні фонди нових, приєднаних, провінцій, що розширювало можливості державних чиновників в плані реалізації програми реформи. Тут автор зауважує стосовно репарацій по збиткам часів війни, які відшкодовувалися Австрією та виплат здійснених урядом Румунії. Звертає автор увагу і на те, що Я.Флондор, як представник уряду на місці намагався захистити інтереси селян. Пояснити чому це робилося автор намагається на основі тієї довідки про землекористування, яку він подає в тексті, описуючи період з кінця XVIII ст. та приводячи ряд таблиць, що розкривають стан землеволодіння, форми зайнятості в сільському господарстві, т.п.

Власне автор роботи проводить лінію між Я.Флондором та І.Ністором і в питанні аграрної реформи. Зокрема, згадано про прийняті Румунською національною радою у 1919 р. «Загальні принципи (для проведення) аграрної реформи», які базувалися на положеннях про аграрну реформу з акту об'єднання. Власне аграрна реформа для Буковини була необхідною, адже на Буковині у 1919 р. мали місце, в тому числі на півдні, аграрні виступи, що відзначено автором. Д.Гренчук пише про запрошення надсилати представників до аграрних комісій політичним партіям та організаціям національних меншин від 2 лютого 1919 р., зроблене Я.Флондором. Крім того, з посиланням на Ш.Пурічі, описано проект складу Комісії з аграрної реформи для Буковини, який планував Я.Флондор. У його проекті поруч з 18 членами від Румунської національної ради відводилося місце 12 членам Української національної ради, 4 – від Німецької національної ради та 2 – від Польської національної ради (згідно декларації квітня 1919 р.). Власне конфлікт між Я.Флондором та І.Ністором подається причиною відмови від даного проекту та прийняття в дію Декрету-закону від 6 вересня 1919 р., за яким, зокрема, власники землі, що до 1 серпня 1914 р. не перебували на Буковині чи не були румунськими громадянами втрачали земельні володіння. Охарактеризовано автором також основні положення закону про аграрну реформу для Буковини. Автором роботи приведено слова Ш.Пурічі стосовно перепису 1919 р., якими проф. Пурічі пояснює, що збільшення числа румунів на Буковині пояснюється також і метою отримання землі, адже перепис проводився напередодні аграрної реформи. На основі закону від 1921 р. на Буковині зберігалися земельні володіння розміром 250 га. Автором відзначено, що при цьому в північно-західній частині краю на користь українців експропрійовувалося 32 674 га, що було менше, ніж для румунів – 40 329 га. Власне результати аграрної реформи викликали незадоволення саме в українській частині, тим більше, що серед тих, хто отримав землю були 28 887 румунів та 17 331 українець. Ця кількість осіб отримали землю: румуни 39 594 га та українці – 14 841 га. Власне серед тих румунів, хто отримував землю були й вихідці з півдня Буковини, і вихідці з Регату, адже уряд через проведення аграрної реформи на Буковині мав намір провести колонізацію, і, як наслідок

її, здійснити ре-романізацію провінції. Тут автор справедливо згадує про Товариство мазилі та резешів Буковини та роздачу землі у селах Вашківського, Вижницького, Кіцманського, Сторожинецького повітів. В плані здійснення колонізації приводиться приклад з селянами с.Арборе (пов. Гура Гумора) у жовтні 1924 р., брак землі у яких вони самі намагалися компенсувати за рахунок вилучених земель в с. Топорівці із заснуванням села, яке підпорядкували примарії комуни Бояни. Списком також згадано ряд інших колоній, створених у 20-х роках минулого століття, про які читач може дізнатися з роботи Ковалчука Д. «Опришани, село на перехресті історії». Автор визнає, що з часом румунські колонії були українізовані. Власне далі Д.Гренчук визнає, що проведення аграрної реформи викликало невдоволення в середовищі українців, що передає словами В.Дутчака, де зокрема, йшла мова про те, що фактично аграрна реформа була пов'язана зі спробою визнання українців на Буковині українізованими румунами. З фрагменту статті з газети «Cuvântul Țărănimii» також помітно мету аграрної реформи на Буковині, та загалом і в інших провінціях королівства – збільшення у прикордонних районах чисельності румунського населення. Приведено також фрагмент інтерпеляції сенатора А.Лукашевича, де робився наголос на несправедливому розподілі землі для українців у порівнянні з румунами. Згадано також про критичні заяви щодо колонізації території між Прутом і Дністром з боку соціал-демократа Г.Грігоровіча та цереніста К.Кракалії. Власне автором зазначено, що аграрна реформа в якості засобу румунізації Буковини лише викликала невдоволення серед населення. Для правлячих кіл реформа виступала засобом зміцнення румунського елементу. «Коректне і відповідне застосування (аграрної реформи) в дусі буковинських реальностей представляло з себе екстремальний демарш труднощів і делікатності в контексті суспільства, різного в етнічному та конфесійному відношенні».

Фактичним продовженням проблеми піднятої в розглянутій главі є наступна глава XXI **«Інтеграція проти румунізації»**. Потребу в такій главі автор пояснює тим, що процес інтеграції є комплексним і відображає процес взаємовідносин «меншість-більшість» та був важливим для зростлого територіального румунського королівства.

Також відзначено автором, що процес румунізації, який називали також «культурним наступом» часто перекручують, применшується чи ігнорується рядом авторів. Автор зазначає, що процес румунізації мав місце в галузі освіти, культури, духовності, адмініструванні, політичних застосувань в галузі охорони та гарантування прав національних меншин. Вірним можна вважати напрямок думок автора стосовно певної схожості процесів, що мали місце в Польщі, Угорщині, Чехо-Словаччині, Югославії, Болгарії. Для Буковини проблеми в руслі піднятого у главі питання відносять до лютого-березня 1919 р., коли до Я.Флондора звернулися селяни з Радівців з проханням призначити префекта-румуну та призначення до адміністрації лише службовців-румунів, заборонивши діяльність в органах юстиції вихідців з Галичини. Для межиріччя Прута та Дністра румунська адміністрація вибирали тих службовців, які на її думку не викликали б довіри населення. При цьому ряд громад з не-румунським населенням намагалися висловити свою вірність королю Фердинанду I

В цьому відношенні вірним слід вважати зауваження Д.Гренчука стосовно намагання Націонал-ліберальної партії реалізувати на Буковині задум створення однорідного національного середовища та централізувати владу. Цей процес супроводжувався призначенням на всі посади, включно з посадою нотаря представників однієї партії. Автором зазначено, що фактично від 1920 р. в Румунії префекти мали виключну владу. Власне взята з французької моделі система адміністративного управління стала причиною політичної боротьби двох основних повоєнних партій Націонал-ліберальної та Цереністської (з 1926 р. Націонал-цереністської) партії. Остання зокрема вимагала децентралізації в системі адміністративного управління країною. Проте саме запроваджена лібералами система вела до швидкої уніфікації країни. Також свою роль зіграло те, що від 1926 р. (Д.Гренчук вважає, що з 1918 р.) стало можливим для політичної партії, що здобувала 40% голосів на виборах до парламенту формувати в ньому більшість та користуватися всією повнотою влади в країні. Своя роль

відводилася в країні королю, який був наділений обмеженими конституцією повноваженнями. Практично управляв країною уряд і при цьому варто відзначити, що правління націонал-цереністів принесло їм лише падіння популярності, адже припало на період світової економічної кризи, яка для громадян Румунії позначилася значним падінням рівня життя, скороченням зарплат.

Та все ж ближчим до теми глави є зауваження автора стосовно адміністративної реформи 1929 р. На жаль про попередню реформу (1924 р.) автор нічого не згадує, а вона все ж була першим кроком до уніфікації Румунії в кордонах 1918-1940 рр. Власне реформа 1929 р. була спробою ліквідувати згадки про ті області, які увійшли до складу країни у 1918 р. Та самому автору необхідно було також вказати на умови її застосування та скасування, адже запропонований поділ лише вдосконалював систему адміністративного поділу і не прижився в країні.

Також характерною рисою Націонал-цереністської партії є наявність серед її членів представників національних меншин та все ж на цьому автор фактично зупиняється. А тут до речі вказати, що на Буковині українці були пов'язані також членством у Націонал-ліберальній партії, в цьому відношенні доцільно згадати хоча б українця Л.Івасюка, який був членом НЛП. З іншого боку автору доцільно вказати на факт, що К.Кракалія, який вважався членом Націонал-цереністської партії на Буковині діяв як представник Хліборобської партії, натякаючи на окремішність її від НЦП. Крім того, серед числа союзників НЦП українці названі політичним угрупованням, хоча фактично союз на парламентських виборах 1928 р. був укладений з представником Української національної партії В.-С.Залозецьким. Доцільно було б тут привести й приклад співпраці представників Української народно-демократичної партії з Народною партією у 1926 р. Тобто співпраця українців з національними румунськими партіями мала місце, проте часто вона сприймалася самими українськими політиками як засіб здобуття прав для українців краю, іноді не дуже надійний. Дещо нижче Д.Гренчук зауважує, що українці мали цілий ряд застережень щодо дій румунської адміністрації. Загалом автор визнає, що «культурний наступ» на приєднаних територіях

нерідко викликав неспокій та недовіру у середовищі не-румунів та те, що українці та євреї не схвалили об'єднання Буковини з Румунією, сподіваючись на різку зміну ситуації. Зв'язки з галицькими українцями створювали для румунської адміністрації видимість загрози, яку очолювали греко-католицькі священники, інтелектуали та політики радикальних поглядів. Власне серед заходів влади були спроби провести ре-романізацію слов'янізованих мазилів, резешів та селян-румунів, що, за словами М.Грігоровіци «були ослов'янені масою галичан, що іммігрували на Буковину». Власне ця тенденція, що отримала назву «nativism» повторювала концепцію І.Ністора, що прагнув повернути все до часу початкового стану. У 1934 р. І.Ністор пропонував здійснити обмін українцями з румунами з Трансїстрії. Цю ідею повторили С.Мануїле та А.Голопенція, але її так і не втілили. Українців на Буковині влада поділила на «українізованих румунів» (тих, що належали до православних) та «чужинців» (греко-католиків). «В умовах політизації та ідеологізації ставлення до національних меншин, особливо до українців, євреїв та мадяр, румунська влада не змогла продемонструвати існування солідного розгляду, демократичного пробудження. Румунська адміністрація не розуміла – відбити ся – складності української проблеми у справжньому її вимірі: рішення вибрані для інтеграції цієї важливої етнічної громади не були відповідними, побудувавши – невільно – в рядах українців погляд на румунську адміністрацію мало зайнятою поважанням та дотриманням прав та їх інтересів ідентичності, культурних, духовних, освітніх. Вживані румунською владою заходи вписувалися виключно в рамки румунізації. Буковинські ж українці підтримували спілкування з українцями Галичини та отримували звідти різні видання. Свобода висловлення повноцінно використовувалася всіма національними меншинами Буковини. При цьому автором приводяться приклади цензурування промов відомих політиків та недопущення в країну цілого ряду видань. Мали місце також заборони українських видань, зокрема тих, що висловлювалися проти румунського уряду, незалежно від політичного їх спрямування. Згадано про виступ у 113 полку, який автор не вважає повстанням. Після цього автором згадано

про встановлення румунською владою «санітарного кордону», що діяв до 1928 р. на півночі Буковини, щоб усунути прояви більшовицьких провокацій, хоча насправді це були заходи проти українців. Відзначали це і тодішні українські політики, адже стан облоги не давав змоги відновити діяльність українських товариств, політичних, просвітницьких чи економічних, у селах з зони стану облоги. При цьому ж автор звинувачує радянську владу в Молдавській АСРР в українізації освіти. Автор, на нашу думку, все ж намагається виправдати політику румунської влади на приєднаних територіях, які були надзвичайно різними та критикує українців, які намагалися «чисто румунський край» передати у склад Великої України. Згадано і про націоналістичний рух, який автор вважає невід'ємним елементом політичного життя міжвоєнного періоду. (До речі в одній з приміток Д.Гренчук критикує українську дослідницю М.Мандрик за пошук схожих рис між українськими націоналістами та Легіонерським рухом).

Вказано і на факт перебування під наглядом поліції українських політичних лідерів, і на перебування та діяльність в Румунії емігрантів з України. Загалом дана глава є набором фактів, які, на нашу думку, мало відповідають бажаному тут змісту. Крім того, автор зазначив наприкінці глави, що саме Друга світова війна та втрата Румунією півночі Буковини, Бессарабії та повіту Герца «перемістили цілу зону в нещасливе сузір'я з наслідками, які тривають до тепер». Власне автор, не довівши, що відбувалося на Буковині румунізація чи процес інтеграції, ностальгує за втраченою Румунією «чисто румунською територією».

Чергова ХХІІ глава *«Дилеми ідентифікації: навчання рідною мовою»* відображає один з важливих аспектів у політичному, культурному та товариському житті українців Буковини в міжвоєнний період, адже саме в освіті стали особливо відчутними наслідки румунізації. Щоправда, автор виправдовує таку ситуацію діями урядів інших Східноєвропейських та Балканських держав, в яких мешкали представники національних меншин. В кожній з таких держав політика щодо національних меншин змінювалася і в дечому нагадувала політику на румунському просторі. Представники

національних меншин мали змогу подавати меморандуми з протестами проти порушення їхніх прав до ряду державних інстанцій, також до парламенту Румунії і Ліги націй. Автор ставить за мету проаналізувати в даній главі приватну та громадську освіту українською мовою. Власне одразу знаходимо твердження про те, що за ст.10 «Трактату про захист національних меншин» Румунія гарантувала румунським громадянам, іншої, ніж румуни національності, в місцях їхнього проживання отримувати освіту рідною мовою. Та все ж зміни в системі освіти на Буковині після 1918 р. проходили за сценарієм націонал-лібералів, щоправда з деякою перервою. Власне Буковина потрапила до складу Румунії з добре організованою системою початкової освіти. Однак відзначено автором і негаразди, що мали місце в ряді шкіл. Крім того, вже 1919 р. характеризується автором як час, коли почали з'являтися заяви від батьків про введення румунської мови, замість рутенської, як мови викладання. Поява таких заяв пояснюється бажанням батьків, щоб їхні діти вивчали державну мову. Проте слід бути свідомим також того, що подібні заяви могли бути отримані різними способами. До того ж сам автор пише, що наказом Крайової шкільної ради від 17 липня 1919 р. початкові школи з «рутенських» трансформувалися в «румунські». Вірним є зауваження того, що вчителі-українці, які не здатні були викладати румунською мовою у вже румунізованих школах змінювали місце роботи, відвідували спеціальні курси. До цього слід додати, що ряд вчителів відсилали до чисто румунських громад, як на півдні Буковини, так і в Регат з метою змусити їх вивчити румунську мову. Відзначено як невдалу спробу Вашківської філії товариства «Українська школа» відновити приватну гімназію в Вашківцях з викладанням української та румунської мови. Д.Гренчук описує процес перетворень в галузі освіти, вказуючи на зменшення числа шкіл та реформування освітніх закладів з прилаштуванням їх до румунської системи освіти. Загалом, це підтверджується документами і мусимо додати, що в 20-х роках ХХ ст. на Буковині не завжди диплом про отриману в австрійський період освіту давав роботу в системі освіти.

Мусимо зауважити, що процес румунізації початкової освіти на Буковині загалом був відносно тривалим, але здійснений був за схемою міністра освіти К.Анджелеску. Для національних меншин в Румунії поява закону про державні початкові школи (1924) стала підставою, на основі якої з'являлися меморандуми з проханнями відновити викладання рідною мовою. Крім того, неодноразово в парламенті піднімалося питання про викладання рідною мовою для представників національних меншин. Щоправда, автор згадує про виступ в Сенаті Г.Грігоровіча (1920), хоча мали місце й інші виступи, дещо пізніше. Крім того, кінець 1928 – початок 1929 р. став дійсно часом, коли мешканці українських громад Буковини організовано подавали прохання про відкриття українських шкіл. Та все ж для українців залишалися виключно вакаційні курси рідної мови. Єдиний випадок, коли уряд погоджувався на введення української мови в школі це 1939 р., хоча реалізацію такого рішення переносили на більш пізній час та й вона втратила свою актуальність у зв'язку з включенням Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР. До цього слід додати, що вчителі –українці в школах на півночі Буковини часто виконували роль пропагандистів України, навчаючи дітей тому, що вони українці. Однак такі дії підпадали під відповідні заходи з боку органів охорони правопорядку. Загалом слід відзначити, що проблема отримання освіти була однією з суперечливих. З одного боку отримання освіти державною мовою готувало повноцінного румунського громадянина, який за певних обставин здобував всі рівні освіти, з іншого боку в існуючій системі освіти не було місця для мов національних меншин. Щоправда, представники німецької громади виходили з такої ситуації, отримуючи початкову освіту часом в приватних церковних школах, доповнюючи її середньою освітою в німецькій гімназії Чернівців (на доказ Вернон Кресс «Моя первая жизнь»). Однак вищу освіту бажаючи досить часто здобували за межами краю і країни. До речі варто вказати, що даний розділ ілюстрований фотокопіями ряду документів та таблицями, що пояснюють склад учнів ряду навчальних закладів, як і їх викладачів. В одній з таблиць викладено також статистику студентів Чернівецького університету за національною ознакою у 1934-1935 н.р., однак вона пояснює небагато, оскільки є статистикою одного року. Остання ж змінювалася до кінця 30-х років ніяк не на користь українців.

Продовжує розповідь про проблеми культурного життя українців коротка глава XXIII **«Преса рідною мовою та культурні організації»**. Автором на початку глави відзначено вихід у міжвоєнний період 11 газет та 2 журналів, зазначено складнощі дій української преси у цей період. Згадано про існування у 1934 р. двох українських театрів та про ряд українських товариств. На жаль в цілому ця глава не розкриває повністю всі особливості діяльності української преси на Буковині (при цьому автор міг скористатися роботами українського дослідника М.Романюка) та не дозволяє створити цілісну уяву про склад та форми діяльності просвітницьких та культурних товариств українців (автору мінімально допомогли б роботи К.Демочка, не говорячи вже про пізніші публікації). Висновок, який можна зробити по цьому розділу – автору не відомі подробиці товариського життя та діяльності української преси Буковини в міжвоєнний період або ж він не бажає на них робити наголос. Даний розділ ілюстрований фотографіями газет «Боротьба» та «Час», хоча автору можна було порадити подати ілюстрації тих сторінок газет, в яких були вилучені тексти статей.

Наступна глава XXIV **«Українська греко-католицька церква у міжвоєнний період»** також є надзвичайно короткою. Хоча глава присвячена діяльності греко-католицької церкви, вона більше розкриває умови, в яких їй довелося існувати та діяти. Згадано про створення українського греко-католицького вікаріату для Марамуреша та Буковини та його першого главу К.Злепка (у Д.Гренчука – К.Зепко). Багато уваги приділено автором питанню підписання у 1927 р. конкордату з Ватиканом та його наслідків. Згадано окремі випадки пов'язані з діяльністю греко-католицької церкви на Буковині. Проте і в цій главі, на нашу думку, недостатньо розкрито діяльність самої церкви та її священників з українською громадою, адже проведення Служби Божої українською мовою мало значення для українців, як і настанови з боку священників, а вони часто були спрямовані на виховання свідомих українців, що відзначалося в донесеннях з жандармських постів.

Важливою є присутність в книзі глави XXV «**Буковинські українці: етнічна ідентифікація та політична діяльність**», хоча зважаючи на її зміст вона могла б бути дещо ширшою. Власне Д.Гренчук відзначає згуртованість українців у відстоюванні власних інтересів (проте тогочасна преса на відміну від автора книги постійно наголошувала на роз'єднаності українців та ставила їм за приклад представників німецької та єврейської національності. В цьому відношенні на початку розділу відзначено також ігнорування українцями румунської влади і відмова від участі у діяльності парламенту. Проте тут дійсно у 1919 р. парламентські вибори пройшли під знаком відмови українців, і не тільки їх, від даних виборів. Доцільною є згадка про існування української секції Інтернаціональної соціал-демократичної партії Буковини і про К.Кракалію та І.Гишку, що відзначилися у 1920 р. та були представниками ІСДПБ в парламенті. Проте тут автор припускається помилки, якої міг уникнути, якби докладніше розібрався з існуючими соціал-демократичними українськими газетами. Власне для 1919-1920 рр. це газета «Воля народа», а не «Боротьба» як стверджує автор. В наступні ж роки були «Громада» та «Робітник» і лише потім була «Боротьба». Досить вірно вибрано і документ, що підтверджує настрої українців Вишніцького повіту на початку 20-х років, а саме бажання об'єднатися з Україною, навіть радянською. Прояви українського шовінізму автор демонструє за матеріалами Державного архіву Чернівецької області, але вони є незначними, оскільки це були звичайні протести чи культурна пропаганда серед молоді. Автор констатує, що політика урядів Великої Румунії стосовно такої ситуації довела, що була нестійкою та недієвою на відміну від офіційних виступів та обіцянок. Зокрема, в умовах правління націонал-лібералів тиск на К.Кракалію та Г.Андріящука привів останніх у Цереністську партію в 1923 р. Згадано автором також про ситуацію з академічним товариством «Союз» та їх заборону у зв'язку з відмовою від участі у святкуванні коронації королівської пари у Алба Юлії. У зв'язку з цим товариством автор згадує про діяльність газети «Громада» та

зв'язки частини соціал-демократів з представниками товариства. Щоправда, дана газета редагувалася С.Канюком, який відомий своїми лівими поглядами, більш радикальними, ніж у соціал-демократів. Відзначено також, що частина лідерів українців, що відзначалися лівими радикальними поглядами залишили Буковину.

Доцільною є згадка про створення Української народної партії (1921), хоча і не пояснено причини її короткотермінового існування. Згадано і про Українську народно-демократичну партію, хоча автор приписує не їй, а Українській національній організації (1922 р.) газету «Рідний Край». Власне слід зазначити, що сама газета «Рідний Край» дійсно була близькою до УНДП, вважаючись при цьому незалежною газетою. Заснована ж вона була 1926 р. як двотижневик, а далі, до 1930 р., видавалася в якості щотижневої газети. Досить вірною є оцінка діяльності адвоката В.Дутчака в плані захисту прав українців. Навіть згадано, що адвокатська контора В.Дутчака на вул. королеви Марії (частина суч. Головної від ратуші до роздоріжжя суч. Головної та Червоноармійської) перетворилася на центр української політики, що до деякої міри було справедливим. Та й самому В.Дутчаку довелося діяти згідно законів, як і ряду інших лідерів буковинських українців. В описі дій В.Дутчака автор приділив певну увагу також питанню участі закордонних, стосовно Румунії, організацій українців у справі захисту прав українців Буковини. На жаль помилковим тут є твердження автора про те, що 1926 р. мало місце об'єднання УСДПБ з Народною партією (А.Авереску) у справі захисту національних прав. Насправді згадані в тексті А.Лукашевич та Ю. Лисан пройшли до сенату та палати депутатів, відповідно, на списку Народної партії, але від Української народно-демократичної партії. Прихід А.Лукашевича у Сенат ознаменувався його виступами на захист прав українців в галузі освіти, права на національність. Дискусія А.Лукашевича з І.Ністором продемонструвала певні складнощі у вживанні останнім щодо українців Буковини поняття «українізованих румунів», не приймалося також і твердження І.Ністора про українців як про більшовиків. Останнє заперечує і Д.Гренчук, вказуючи, що серед членів Комуністичної партії Румунії українці склали лише 15%.

Вказано автором і на спробу священника з Банату І.Дейкояну під час дебатів у парламенті адаптувати заходи, які б були по інтересах національних меншин. В цьому відношенні була заборона вживати назву «українці» з аргументацією, що жодна з етнічних громад не носить назву «югослов'яни».

Ще одну помилку автор книги робить, посилаючись на роботу Р.Вагнера, датуючи створення Української національної партії 1926 р. Також не можна називати газету «Час» органом цієї партії. Сторінки останньої, як і сторінки газети «Рідний край» використовувалися для ознайомлення буковинців з процесом творення цієї партійної організації. Однак ніколи ні газета «Час», ні «Рідний край» не виступали офіційними друкованими органами партії. Безумовно ними користувалися, тим більше, що в певні періоди для «Час»-у писав Ю.Сербенюк. Загалом вірно вказано на завдання УНП, яке в сумі можна назвати піднесенням економічного та культурного становища українців Румунії. На жаль лише у загальних рисах Д.Гренчук згадує про події 1928 р., коли Націонал-ліберальна партія стала втрачати владу у країні. Набагато інформативніше про це повідомляла українська преса, посилення на яку тут було б дочерним, поруч з використаними архівними матеріалами. Щоправда, власне прихід до влади уряду націонал-цереністів в результаті діяльності створив умови для повернення престолу Каролю II та усунення ситуації, яку іменували «династійною кризою». Підсумовуючи період 1918-1928 рр. автор роботи пише про те, що по відношенню до українців Буковини цей часовий інтервал був періодом глибоких змін в політичному, соціальному, освітньому, духовному та ментальному у відношенні проти ситуації, що існувала в австро-угорській імперії. Процес інтеграції виявився комплексним і демонстрував відсутність моментів напруги чи непорозуміння, ще у спосіб поступовий. Включилися до цього часу і період, коли демократично обиралися представники до парламенту. До речі не зовсім зрозумілою є вставка автора стосовно того, що 1928 р. на одному з протестних зібрань буковинських соціал-демократів обиралися делегати на соціал-демократичний конгрес у Брюселі. Та обрані депутати, Я.Пістінер, Т.Розновану, Р.Дан, аж ніяк не належали до українців.

Автор вважає, що прихід до влади націонал-цереїстів асоціювався з покращенням становища українців Буковини. Нами також простежувалася така ситуація, що відображалася на сторінках невикористаної автором української буковинської преси. Загалом впродовж листопада 1928 – березня 1929 р. можна відзначати дійсно сподівання на покращення становища українців в галузі освіти та культури, сподівання на пом'якшення режиму. Преса передає ці настрої, пов'язуючи їх з програмою націонал-цереїстів. Та на жаль автор цього не використав, оскільки сплеск меморандумів із зверненнями про відновлення викладання українською мовою у школах не зовсім, мабуть, вписується до поняття «інтеграції українців у державу».

Вказує Д.Гренчук і на факт, що українські політичні партії мали змогу висувати та пропонувати політичні та виборчі програми. При цьому автор переконаний, що до 1928 р. румунський електорат голосував за Демократичну партію об'єднання, а після 1928 р. це голосування було несистемним. В даному випадку автор не зовсім правий. Так, у 1919 р. на Буковині дана партія здобула 78,96 % голосів і 20 депутатських місць. Наступного 1920 р. це вже було 3,32% і 1 місце, тоді як 1922 р. – 83,67% і 16 депутатських місць. Після цих виборів ДПО перестала існувати як партія, оскільки об'єдналася завдяки діям І.Ністора з Націонал-ліберальною партією. Тобто в будь-якому випадку не всі голоси віддавалися за провладну партію, але певна тенденція голосувати за партію, що знаходиться при владі була характерною не лише для Буковини, але й для Румунії загалом, адже вибори контролювалися в першу чергу представниками тієї партії, що мала владу і більші шанси отримати перевагу на виборах. Проте мали місце і інші приклади, як на Буковині в парламентських виборах 1919 р. 21,04% виборців віддали голоси за незалежних кандидатів, у 1920 р. – 15,77% - за демократичну партію, 39,31 % - за Народну партію, 16,10% - за соціал-демократів, 7,5 % - за Консервативно-прогресистську партію.

Згадано автором про меморандуми протесту, що їх представники української політичної верхівки (В.Дутчак, Л.Когут, Р.Ясеницький, В.Залозецький) направляли до Ліги націй стосовно становища українців на Буковині. Од-

нак реального результату ці меморандуми не мали, будучи проханнями, зверненнями до міжнародної організації, вони не служили покращенню ситуації в справі освіти чи громадсько-культурного життя.

Доречною є згадка про участь буковинців у Конгресах національних меншин В.Залозецького, Л.Когута, К.Кракалії. Триумфом цієї участі названо обрання В.Залозецького головою Конгресу національних меншин, що проходив у Лондоні 1937 р. Проаналізовано автором також публікації, що стосуються розкриття ролі представників світової громадськості в плані захисту українців, як національної меншини. Тай власне український ревізіоністський рух автор називає сильним у Чернівецькому та Сторожинецькому повітах, тоді як слабшим він був у повітах Редець та Сучава. При цьому відзначалася участь українців у виборах на списках різних політичних партій. Також зменшення шкіл з викладанням українською мовою ставало предметом запитів депутатів та senatorів, в тому числі Г.Григоровіча, А.Лукашевича, В.Дутчака, В.Залозецького. Вхідження ж представників національних меншин до складу парламенту дозволяло їм критикувати дії уряду, на більше не можна було розраховувати. Сам автор визнає, що румунська демократія міжвоєнного періоду не була ідеальною і залежала від сили політичного режиму, рівня громадянської самосвідомості, ті інших елементів політичного процесу. Втім автор визнає період 1918-1928 рр. часом наповненим заходами з повної інтеграції Буковини у Румунію. Активізацію дій представників національних меншин Д.Гренчук відносить до 1923 р., ув'язуючи їх з виходом нової конституції, яку він оцінює як матеріалізацію намірів націонал-лібералів в плані прав національних меншин.

Зі змінами на політичній арені автор співвідносить також появу Української національної партії. В цьому місці він називає УНП партією В.Залозецького та А.Лукашевича і відносить її створення до 1928 р., що не відповідає дійсності. Реальнішими виглядають завдання цієї партії, подані за публікацією А.Спину, хоча у фондах Державного архіву Чернівецької області є і програма УНП. В зв'язку з УНП згадано про заснування УВО, вимоги відкриття українських шкіл та виступ мешканців Сто-

рожинецького повіту проти святкування Великодня за новим стилем у 1929 р. Також згадано про розповсюдження брошур, присвячених ідеї створення Великої України, до складу якої мали увійти Галичина та частина Буковини.

Звертає автор увагу і на появу на Буковині організацій націоналістичного спрямування, зокрема Легіону українських революціонерів та підтримання на місцевих виборах 1931 р. Єврейською національною партією українського кандидата на списку Блоку національних меншин. При цьому газету «Час» автор звинувачує у проведенні антисемітської пропаганди. Тісним було співробітництво К.Кракалії з Націонал-цереністською партією. До співпраці з цереністами звернувся і В.Залозецький, але це вже була співпраця на парламентських виборах. Д.Гренчук звертає увагу читача і на прояви діяльності УНП та В.Залозецького й інших представників українського національного руху. Зокрема, відзначено заходи з надання допомоги українцям в СРСР у 1932 р., протести проти влаштування голоду в СРСР.

Продовжуючи тему діяльності українських політичних сил на Буковині, Д.Гренчук вказує, що українські ревізіоністська течія мала два періоди розвитку: 1916-1921 рр. та 30-і роки, коли особливого розвитку набув екстремістський рух. Виділено автором певні моменти в діяльності українських праворадикальних організацій на території Польщі, наголошуючи на факті фінансування Є.Коновальця через райхсвер. Названо також умови розвитку діяльності ОУН в цілому та на Буковині зокрема. Вказано на фінансування діяльності націоналістичної організації через «Північний Банк» та «Кредитний банк». Згадано і про товариство «СУСОР» (в автора Susov), «Пласт», «Залізник».

Поруч з цим автор звертає увагу на факт співпраці на виборах представників Української національної партії з румунськими партіями, зокрема з цереністами. Даний факт досить часто пояснювався в тогочасній українській пресі тим, що самостійного українська політична організація не має можливості виступати на парламентських виборах самостійно. Також проаналізовано особливості виборів, що відбувалися у міжвоєнний період, склад управлінських органів громад на Буковині.

Окремо відзначено період правління уряду Г.Тетереску (1934-1937 рр.), як такий, що повернув у парламент обговорення становища національних меншин. Власне це був наслідок повернення до старої політики румунізації в приєднаних провінціях та в країні загалом. Це демонструється через прийняття відповідних законів. Вибори до парламенту у 1937 р. за словами Д.Гренчука продемонстрували голосування українських селян за представників Націонал-християнської партії (власне 16 тис. голосів були віддані за УНП, а фактично за Радикально-цереністську партію) на підставі антисемітської пропаганди. Січень 1938 р. продемонстрував наростання ревізійністських настроїв серед українців, течії яку представляли зокрема Г.Андріяшук та Ю.Алексієвич. Також угруповання «Січ», «Запороже» та «Чорноморе», звинувачуються у збиранні зброї та вибухівки, проведенні пропаганди у гірській зоні. Приводить автор і ряд прикладів національних виявів українців Буковини, щоправда вони були призначені підтвердити національну ідентичність українців чи довести їхнє право на існування на Буковині. Позитивним моментом в даній главі є ілюстративний матеріал з архівних справ Воєнного архіву Румунії, що ілюструє схему організації ОУН та схему організації українців у Великій Румунії.

Глава XXVI **«Українці у Фронті національного відродження»** фактично завершує опис політичного життя українців Буковини у міжвоєнний період, торкаючись періоду авторитарного режиму Кароля II в Румунії. Загалом ця глава могла виглядати достатньо динамічною, але не є такою. Безумовно автор констатує наявність обмежень, яких зазнавали українці в період королівської диктатури, що мало місце й з представниками інших національних меншин. Певна увага відведена Г.Флондору, останньому королівському резиденту Сучавської області. На жаль автор не побажав тут згадати про першого королівського резидента, який, на відміну від Г.Флондора, не був буковинцем. Мова йде про Г.Алексіану, професора юридичного факультету Чернівецького університету і губернатора Трансністрії в роки II Світової війни. Та пояснення уваги до Г.Флондора можна знайти в самому тексті, адже Д.Гренчук, слідом за М.Пинзару пише про демократичну та чесну позицію Г.Флондора в питанні національних меншин.

Власне дотримання прав українців як національної меншини було пов'язано з діяльністю Генерального комісаріату національних меншин, новою конституцією Румунії. Розпуск політичних партій українців, про який згадує автор, був здійснений у березні 1938 р. За королівським декретом від 31 березня 1938 р. в Румунії припиняли існування та діяльність всі політичні партії, не лише українські. Щоправда, так легко позбавитися від впливу політичних лідерів провідних партій не вдалося. Крім того, ряд політичних організацій продовжували підпільну діяльність. Ці обставини, а також потреба політичної організації румунської нації привели до знаменитого королівського рішення 15 грудня 1938 р. про заснування Фронту національного відродження. Власне поява цієї організації та її зростання в перші місяці існування відображалася в тогочасній пресі, до речі українській також. Однак включення українців до складу ФНВ відтягувалося і настало фактично наприкінці 1939 р. та супроводжувалося створенням представницької організації українців Румунії. Згадано автором про події, пов'язані з розділом Чехо-Словаччини та утворення Карпатської України. Певну увагу відведено антирумунським виявам українців Буковини. Загалом невеликий обсяг даної глави автор пояснює внесенням матеріалів про розвиток буковинських українців під час королівської диктатури до наступної глави, однак простежити обіцяне до кінця не вдається.

Завершальна глава книги – глава XXVII: **«23 серпня 1939: Пакт Молотова-Ріббентропа і поділ Буковини»**. Ця глава розпочинається з констатації факту зацікавлення наприкінці 30-х років ХХ ст. Україною в цілому. Цей інтерес показаний як з боку Німеччини, так і з боку СРСР. Та все ж автор наголошує на тому, що кордони Румунії опинилися під загрозою з боку СРСР, в чому відіграло свою роль зближення СРСР та Німеччини і укладення пакту 23 серпня 1939 р. Для Буковини і Галичини, на думку автора, певну роль відігравали німецькі інтриги навколо питання створення «Великої України». В цьому плані проводилися також і різні заходи. Вже у січні 1939 р. в повідомленнях Генерального штабу повідомлялося про агітацію серед української молоді

з метою заохочення її до вступу в Український Легіон у Карпатській Україні. Разом з тим в таких повідомленнях зазначалося, що українське населення вичікує слушного моменту. Поруч з цим поширювалися чутки про можливий напад СРСР на Румунію. Відзначено Д.Гренчуком діяльність комуністичних агентів у Чернівецькому, Заставнівському, Кіцманському та Садагурському повітах, де переважали українці. (Насправді таких повітів на той час не існувало. Був лише Чернівецький повіт, у складі якого знаходилися волості з центрами у згаданих населених пунктах). Фактично, за словами Д.Гренчука, велася війна між Бухарестом та Москвою, у якій незахищеність Румунії змушувала її шукати засобів для створення системи безпеки в рамках Балканського блоку нейтралів. В цих умовах активізували діяльність українські лідери, ті кого ми можемо асоціювати з реформістами чи легітимістами. Згадано про угоду від 6 жовтня 1939 р. Угода між урядом та керівниками українців нібито схвально була зустрінута представниками української еміграції. При цьому цей крок більше важив для румунського уряду, адже, відзначає Д.Гренчук, ООН вишукувала допомоги в Німеччині стосовно приєднання Півночі Буковини та Бессарабії до незалежної української держави. До речі тут автор зауважує, що центр ООН перемістився зі Львова до Кіцмані (?) та активізував діяльність з виховання українців з долини р. Черемош.

Описуючи подальші дії радянського керівництва після укладення пакту, Д.Гренчук пише про окупацію території Західної України та депортацію з неї частини населення. Згадано і про вивезення на схід СРСР і мешканців Білорусії. В плані ситуації з Буковиною автор посилається на інформацію А.І.Лаврентьєва про національний склад Буковини та критикує його інформацію за нагадування про 38 % українців на Буковині загалом та до 49 % населення сільського. Власне розгляд інформації підготовленої Лаврентьєвим для радянського керівництва тут не лише підданий критиці, але й розглядається як приклад інтересу Москви до Буковини вже восени 1939 р. Цим ставили також під сумнів легітимність Сен-Жерменського мирного договору.

В плані критики дій радянського керівництва важливим елементом виглядає позиція Комуністичної партії Румунії. Власне автор переконаний, що історія цієї партії в Румунії починається з 1918 р., тоді як насправді КПР була заснована у травні 1921 р. Тим не менше позиція КПР визначена достатньо чітко завдяки роботі К.Хітчинс. Ця позиція визначалася позицією Москви і загалом III Інтернаціоналу, що визначала незаконним приєднання до Румунії нових провінцій, а сама держава характеризувалася як «імперіалістична» та «колоніалістична». Згадано про пропагандистську кампанію Кремля та імена використовувані в ній – Х.Раковський, Борис Стефанов. Звісно публікації стосовно Румунії мали місце в першу чергу у журналі «Коммунистический Интернационал» і підписувалися також і іншими іменами та псевдонімами. Проте ситуація на Буковині частіше висвітлювалася в інших радянських виданнях, в тому числі виданнях Радянської України, а серед авторів були й інші люди, зокрема Г.Толмачов (Д.Прутський, Г.Піддубний). Та в цілому радянське керівництво дійсно зуміло створити тривожні настрої в політичному керівництві Румунії, але сам Кароль II мав намір в разі потреби захищати кордони Румунії «вогнем і мечем».

У зв'язку зі спробою зміни кордонів Румунії Д.Гренчук відзначив, що Буковина ніколи не входила до складу Російської імперії, але з серпня 1939 по червень 1940 р. радянське керівництво виступало з ідеями приєднання Буковини перед німецьким керівництвом. Власне згадано і про заяву Молотова Г.Давідеску, що північ Буковини СРСР бере на підставі того, що в ній проживає українське населення тісно пов'язане з Бессарабією. Разом з тим є і вказівки на те, що Буковину збиралися отримати як відплату за 22річне володіння Румунією Бессарабією та для контролю за залізничною лінією Львів-Чернівці. Достатньо багато уваги в цьому контексті автор приділив подіям після отримання в Румунії радянського ультиматуму. Також згадано і про долю ряду осіб з Буковини, зокрема представників націоналістичного руху, які з Буковини перейшли в Румунію та тих, хто намагався співпрацювати з радянською владою. Згадано і про виступи українців у 1941 та 1944 р., що носили національний характер. Згадано також про проект С.Мануїле стосовно звільнення простору на території Румунії.

Загалом період перебування Буковини у складі Румунії вважається автором періодом, коли вживалися заходи для процвітання м. Чернівці, яке було у трійці перших муніципій Великої Румунії. Серед примарів, що трансформували місто в центральноєвропейському сенсі названо Д.Мармелюка та Н.Флондора серед інших осіб. Власне румунський період в історії Буковини не змінив ситуації в краї і толерантність та етно-конфесіональна різноманітність йому були притаманні. Така думка автора, який вважає, що саме пакт Молотова-Ріббентропа спричинив крах Великої Румунії. Безумовно за часом це виглядає таким чином: спершу втрата Бессарабії та північної Буковини, а далі II Віденський арбітраж та втрата частини Трансільванії. Проте, на нашу думку, цей фактор був результатом більш глибинних процесів, що мали місце в європейських відносинах після закінчення Першої світової війни. Згадано про рішення Паризької мирної конференції, на підставі якої було остаточно розділено історичну Буковину, а представники інших національних меншин змушені були існувати в умовах тоталітарного комуністичного режиму

Завершують роботу *«Висновки»* в яких автор нагадує читачеві про тривалу історію взаємовідносин східних латинців та східних слов'ян, вказуючи, що при тісному співіснуванні кожна з груп виробила свою культуру та спосіб життя. Власне лише з XIX ст. розпочався поділ між румунами та українцями, за яким Буковина цілком чи частково належала б відповідній нації. Українці претендували на створення української держави в межах Галичини та північної частини Буковини. Це автор пояснює тезою про належність даної зони в середні віки до Галицько-Волинського князівства, тези яку заперечують румунські історики. Активізацію українського руху на Буковини пов'язує з діяльністю української інтелігенції, відзначаючи її переважне походження з Галичини. Завершення Першої світової війни для Д.Гренчука період, коли Румунія змогла реалізувати приєднання Буковини на підставі положень В.Вільсона та угоди з Антантою.

Коротко передаються у висновках і основні моменти подій жовтня-листопада 1918 р., коли в умовах розпаду Австро-Угорщини приймалися рішення українцями та румунами стосовно подальшої долі Буковини. Відзначено встановлення нормальних стосунків з УНР та визначення кордону з нею, як і з радянською державою.

Разом з тим, автор констатує, що урядом Румунії проводилася політика нівелювання національних особливостей національних меншин, що мало привести до централізації країни в адміністративному, освітньому, культурному та духовному рівнях. Це завдання Д.Гренчук іменує складним, бо існували від австрійських часів 14 етнічних та 10 конфесійних груп та й сильним був вплив німецької культури. Відзначено стриманість національних меншин по відношенню до румунської адміністрації. Підписання ж трактату про права національних меншин створило досить складні умови для румунської адміністрації в плані вироблення соціальних механізмів керування ситуацією. Відзначаючи можливості українців Буковини користуватися всіма правами за згаданим трактатом, автор прямо не каже про заборону використання української мови в школі, адміністративних та судових органах, церкві. Відзначено можливості та участь українців Буковини в політичному житті Буковини та Румунії і навіть згадано про збройне протистояння українців радянським військам 28 червня 1940 р. Щоправда, ту автор дещо плутає події і швидше мова може йти про 1944-1945 рр. та ряд наступних, коли на даній території діяли окремі підрозділи УПА. Та в цілому перебування українців у складі Великої Румунії мало свої відкриті та тіньові сторони, зокрема будучи пов'язаною з намаганням уряду забезпечити румунську ідентичність, тоді як українці намагалися зберегти власну ідентичність через школу, церкву, культуру та духовність.

На завершення тексту книги автор подав документальний «Додаток», в якому розмістив меморандум до Вищої комісії з питання юридичних осіб у Бухаресті від товариства «Руська Бесіда», поданий через В. Дутчака. Документ з фондів Сучавської повітової дирекції національних архівів датований 10 серпня 1928 р. містить виклад історії появи та діяльності товариства, історію його взаємин з урядовими установами у 20-х роках та прохання щодо дозволів на діяльність товариства.

Для читачів, що не знають румунської мови Д.Гренчук вмістив «Короткий виклад» українською та англійською мовами. Даний «Короткий виклад» є дослівним перекладом вступу до книги. Завершує книгу досить широка бібліографія.